

Vincze Szilvia: Felsőoktatás–gazdaság kétoldalú kapcsolat? A diplomás munkaerő-kereslet és kínálat

Az előadás háttérét A felsőoktatás és a munkaerőpiac inkongruenciája című, az ELTE Eötvös Kiadóban 2013-ban megjelent könyvünk képezi⁷¹⁹. Az ebben a munkában bemutatott kutatás eredményeit tekintjük át a felsőoktatás–gazdaság kétoldalú kapcsolata szempontjából.

Az új gazdaság

A '90-es évektől kezdődően egyre több olyan szakmai írás jelenik meg, amely a gazdaság újfajta sajátosságaival, megváltozott természetével foglalkozik. Ezt a megváltozott gazdaságot többféleképp nevezték el: például David C. Korten⁷²⁰ új gazdaságnak, Almási Miklós⁷²¹ és Galló Béla⁷²² újkapitalizmusnak, Robert B. Reich⁷²³ szuperkapitalizmusnak. Munkánkban az új gazdaság elnevezést használjuk.

Az új gazdaság kialakulása sokféle okra vezethető vissza, de általában egyetértenek a kutatók a digitális forradalom, a globalizáció (benne kiemelten a multinacionális vállalatok), a gazdasági, illetve pénzügyi, tőkepiaci dereguláció, valamint a posztmodern pénzügyi eszközök megjelenésének kiemelkedő szerepével. Ezen indikátorok következményeként jelenik meg a gazdaság egyfajta megkettőződése. Például Korten megkülönbözteti a valódi és a fantomgazdaságot. „A valódi gazdaságnak belső, elválaszthatatlan értéke van, ellentétben a csereértékkel. (...) A gazdaság legfontosabb megnyilvánulási formái nem árazhatók be, és nem is vásárolhatók meg a piacon. (...) A fantomvagyon gazdaságával ellentétben a pénzt a valódi jólét (vagy inkább »jöllét«) gazdaságában nem az érték tárolására vagy mérésére használják, hanem csakis a cserék közvetítőjeként.”⁷²⁴ A fantomgazdaság „általában olyan pénzt jelöl, amelyet a bankok hoznak létre könyvelési tételként, vagy valamilyen vagyontárgyak inflációs buborékai, amelyeknek nincs semmi közülük valós érték vagy haszon létrehozásához.”⁷²⁵ Stiglitz⁷²⁶ és Almási⁷²⁷ pedig konkrétan reál és spekulatív tőkéről ír.

A gazdaság megkettőződésének következményeképp a gazdasági teljesítőképesség már nem csupán a nemzetgazdaság teljesítőképességétől függ, hanem a nemzetközi pénzmozgásoktól is, így instabilabbá vált.⁷²⁸ Ugyanakkor az új gazdaságot jelentős ellentétek feszítik. Mivel a fantomgazdaságban sokkal gyorsabban és sokkal nagyobb profit keletkezhet, mint az árutermelésben, szembe kerül egymással az áru- és a pénztermelés, s így a termelés és a profit is. A „verseny” eredményeképp a termelést egyfajta tőkehiány, a finansziális szektort egyfajta tőkefelesleg jellemzi. A spekulatív szféra pénzforgalma például 1984 és 1989 között az OECD országok GDP-jének négy százalékáról több mint negyven százalékára nőtt, miközben – ehhez képest – a reálberuházások szinte alig változtak.⁷²⁹

⁷¹⁹ Vincze Szilvia: *A felsőoktatás és a munkaerőpiac inkongruenciája*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 165.

⁷²⁰ Korten, David C.: *Gyilkos vagy humánus a gazdaság?* Kairosz Kiadó, Budapest, 2009. 208.

⁷²¹ Almási Miklós: *Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredvégen*. T-Twins, Budapest, 1995. 213.

⁷²² Galló Béla: *Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika, nemzeti mozgástér a globalizáció korában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 174.

⁷²³ Reich, Robert B.: *Szuperkapitalizmus. Az üzlet, a demokrácia és a mindennapi élet átalakulása*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 346.

⁷²⁴ Korten, 2009. i. m. 30.

⁷²⁵ Korten, 2009. i. m. 29.

⁷²⁶ Stiglitz, Joseph E.: *A viharos kilencvenes évek. A világ eddigi legprospereálóbb tíz évének új története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 335.

⁷²⁷ Almási, 1995. i. m.

⁷²⁸ Ld. pl. Stiglitz, Joseph E.: *Tőkepiaci liberalizáció, gazdasági növekedés és instabilitás*. In: Scheiring Gábor–Boda Zsolt (szerk.): *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődéstanulmányok szöveggyűjtemény*. Védegyelet–ÚMK, Budapest, 2011. 544-561.

⁷²⁹ Almási Miklós: *Hová tűnt az a rengeteg pénz? Válságkönyv*. Athenaeum, Budapest, 2009. 207.

Bár néhány közgazdász vitatja, megfigyelhető a gazdaságban a deindusztriálódás folyamata is: a nemzetgazdaságokból egész iparágak költöztek más kontinensekre, elsősorban Ázsiába. Egyes szerzők ennek a folyamatnak tulajdonítják a fejlettebb országokban a munkanélküliség növekedését és 8-10 % körüli állandósulását.⁷³⁰ Bár elméletben a neoliberais gazdaságpolitika hosszabb távon a folyamatok egyfajta kiegyenlítődsét hirdeti, megfigyelhető a társadalmi osztályok távolságának, de a regionális (országban belüli, országok és kontinensek közötti) különbségeknek a növekedése is.

A munkaerő-piaci kereslet néhány általános jellemzője

A munkaerő-piaci kereslet alapvető meghatározója a gazdaság változása, így a fentiekkel párhuzamba állíthatók a munkaerő-piaci kereslet jellemzői. Összhangban a deindusztriálódási folyamattal, a fejlettebb országokban megfigyelhető a gazdasági szférák átrendeződése: kezdetben a mezőgazdaság, majd az ipar mint foglalkoztató szerepének a csökkenésével, a szolgáltató szféra (benne többek között a kereskedelmi, tanácsadási, pénzügyi szolgáltatások) dominánssá válása. Révész András kutatásai alapján a pénzügyi-kereskedelmi, szolgáltató tevékenységekben a legjelentősebb a belső munkamegosztás bővülése.⁷³¹ A gazdaságban a tudás, az információ felértékelődésével emelkedik a bonyolultabb ismereteket igénylő, tudásigényes ágazatok részesedése,⁷³² ugyanakkor változott a kvalifikált szakemberek szakterületi összetétele iránti igény is, például nőtt a kulturális és menedzser foglalkozásuk aránya. Mindezzel összhangban módosultak a foglalkoztatási struktúra tartalmi elemei is. Kiszorulni látszanak a manuális, végrehajtó-kivitelező tevékenységek, velük szemben nő a bonyolult tervező-irányító feladatok jelentősége. Utóbbi tevékenységek között növekszik az ügyintéző, ellenőrző, megvalósítást szervező munkáknak a volumene.⁷³³ A foglalkozási struktúra tartalmi elemeit tekintve kimutatható az ún. „transzverzális” tudás⁷³⁴ jelentősége is. Ebbe a tudásba tartoznak többek között a számítógépes, az idegen nyelvi ismeretek és a szociális-kommunikatív képességek. Közös sajátosságuk, hogy a foglalkoztató gazdasági ágazattól függetlenül felhasználhatók.

A munkaerő-piaci kereslet néhány hazai jellemzője

Néhány sajátos eltéréssel Magyarországon is megfigyelhetők a fenti változások. A gazdasági szférák átrendeződése hasonló utat járt be, mint a fejlettebb országokban, azonban a változás ütemét és a kialakult arányokat tekintve, meghaladtuk a nálunk gazdaságilag jóval fejlettebb országokat.⁷³⁵ A rendszerváltást megelőzően a fejlettebbeket meghaladó foglalkoztatottságot⁷³⁶ az időszakot követően a foglalkoztatottság példátlan méretű csökkenése jellemezte.⁷³⁷ Ezzel azonban nem nőtt fordított arányban a munkanélküliek száma, ugyanis az állásukat elvesztők jelentős arányban áramoltak az inaktivitás státuszába is.⁷³⁸

⁷³⁰ Uo.

⁷³¹ Révész András: *Munkaerő-struktúrák nemzetközi összehasonlítása és előrejelzése 2010-re*. In: Gállos János (szerk.): *Munkaerő-kereslet és kínálat 1995-2010*. I. kötet. Munkaügyi Minisztérium–Világbank Emberi Erőforrás Fejlesztési Program, Budapest, 1996. 239-326.

⁷³² Meusburger, Peter: *Bildungsgeographie. Wissen und Ausbildung in der räumlichen Dimension*. Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg-Berlin, 1998. 569.; **Timár János**: *Munkaerő-kereslet és kínálat 1995-2010*. In: Gállos János (szerk.): *Munkaerő-kereslet és kínálat 1995-2010*. I. kötet. Munkaügyi Minisztérium–Világbank Emberi Erőforrás Fejlesztési Program, Budapest, 1996. 9-70.

⁷³³ Révész, 1996. i. m.

⁷³⁴ Simonyi Ágnes: *Gazdasági szervezetek és a szakmai képzés*. Educatio, 1997/2. sz. 210.

⁷³⁵ **Timár**, 1996. i. m.; **Timár János**: *A munkaerőpiac változásai 1997 és 2002 között*. Közgazdasági Szemle, 1997/11. sz. 987-999.; **Polónyi István–Timár János**: *A népesség, a gazdasági aktivitás és a nemzetközi migráció távlatai Magyarországon, 1950-2050*. Közgazdasági Szemle, 2002/11. sz. 960-971.

⁷³⁶ **Polónyi István–Timár János**: *Tudásgyár vagy papírgyár*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.

⁷³⁷ **Timár**, 1996. i. m.

⁷³⁸ **Timár**, 1997. i. m.

A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan hazánkban ugyancsak megfigyelhető a regionális különbségek növekedése. A folyamat eredményeképp sajátos „sűrűsödési pontok”⁷³⁹ jöttek létre többek között a foglalkoztató ágazat, a regionális elhelyezkedés, a munkaadók méretkategóriája, tulajdonszerkezete szempontjából. Minden régióban a kereskedelem, majd pedig a közigazgatási ágazat a domináns, ezt követően azonban jelentősek az eltérések. A foglalkoztatott népesség regionális elhelyezkedését tekintve is egyenetlenség figyelhető meg, ugyanis a foglalkoztatottak közel 40 %-a a közép-magyarországi régióhoz kötődik, míg a többi régió között relatíve hasonló a megoszlása.⁷⁴⁰ A vállalatok méretkategóriáját tekintve a mikro-, majd pedig a nagyvállalkozások a fő foglalkoztatók, a tulajdonszerkezet szempontjából pedig a külföldi tulajdonnal rendelkező vállalkozások a dominánsak.⁷⁴¹

A felsőoktatás és a gazdaság kapcsolata

A felsőoktatás és a gazdaság kapcsolatának vizsgálatához érdemes bevezetnünk a kongruencia és az inkongruencia fogalmát. „A kongruencia a diplomás egyén szempontjából azt jelenti, hogy a szakterületének (pl. oktatási, egészségügyi, műszaki, agrár) és a végzettségi szintjének (pl. főiskola, egyetem) megfelelően foglalkoztatják. A felsőoktatás és a munkaerőpiac oldaláról a kongruencia azt feltételezi, hogy a felsőoktatásból a munka világába vezető utak strukturáltak, relatíve kiszámíthatóak, azaz a foglalkozásokhoz, illetve munkakörökhöz tipikus képzési utak tartoznak.”⁷⁴² Az inkongruencia ennek az ellenkezője, azaz az „inkongruencia esetében a diplomás munkavállalót nem a szakterületének és nem a végzettségi szintjének megfelelően foglalkoztatják. A felsőoktatás és a munkaerőpiac szempontjából az inkongruencia azt jelzi, hogy az oktatásból a munka világába vezető utak nem vagy kevésbé strukturáltak. A nem vagy kevésbé kiszámítható átmenet esetében a foglalkozásokhoz nem tipikusnak mondható képzési utakon is el lehet jutni, mert a foglalkozások, illetve az ezekhez kötődő munkakörök többféle szakterülettel és/vagy végzettségi szinttel is betölthetők (pl. orvoslátogató, hitelügyintéző, állami vagy önkormányzati tisztségviselő).”⁷⁴³

Áttekintve az oktatás-gazdaságtani elméleteket, a felsőoktatás képzés-szerkezetét vizsgáló kutatásokat, a szakértői és vállalati megkérdezéseket, a pályakezdő diplomásokat vizsgáló kutatásokat, az oktatás-gazdaság, a felsőoktatás-munkaerőpiac és a diplomás egyén-munkaerőpiac kapcsolata szintjén kongruens és inkongruens foglalkoztatási elemeket is találunk.

Kongruens elemek. Az oktatás-gazdaságtani elméletek és a hozzájuk kapcsolódó kutatások többsége kongruens szemléletű. Az elméletek közül ez a legmarkánsabban a '60-as években elterjedt munkaerő-szükségleten alapuló elméletben tükröződik. Az elmélet alapvetése „szerint a gazdaság fejlődése prognosztizálható. A prognosztizált fejlődésből pedig levezethető a felsőfokú végzettségű munkaerő-állomány mennyisége és összetétele szerinti szükséglet. A szükségletet összevetve a felsőoktatás kibocsátásával és képzés-szerkezetével, következtetések vonhatóak le a felsőoktatás strukturális sajátosságaira vonatkozóan.”⁷⁴⁴ Ugyancsak e szemléletet tükrözi a '70-es években megjelenő szűrő-elmélet egyik ága, amely abból a feltételezésből indul ki, hogy „a magasabb iskolai végzettségűek magasabb keresethez jutnak, ezt azonban a már eleve meglévő képességbeli

⁷³⁹ Adler Judit: *A munkaerő-struktúra alakulása 2015-ig.* In Borbély Tibor Bors-Fülöp Edit (szerk): *Munkaerő-piaci kutatások.* Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest, 2008. 30.

⁷⁴⁰ Uo.

⁷⁴¹ Kállay László-Köhegyi Kálmán és mtsai: *A kis- és középvállalkozások helyzete 1998. Éves jelentés.* Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet, Budapest, 1998.; Kállay László-Köhegyi Kálmán és mtsai: *A kis- és középvállalkozások helyzete 2000. Éves jelentés.* Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet, Budapest, 2000.; Kállay László-Kissné Kovács Eszter és mtsai: *A kis- és középvállalkozások helyzete 2005–2006. Éves jelentés.* Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest, 2007.; Kállay László-Kissné Kovács Eszter és mtsai: *A kis- és középvállalkozások helyzete 2008. Éves jelentés.* Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, Budapest, 2009.

⁷⁴² Vincze, 2013. 113.

⁷⁴³ Uo.

⁷⁴⁴ Uo. 97.

különbségekkel magyarázzák. A különböző munkahelyek különböző képességeket igényelnek. Ahogy az egyének különböznek képességeikben, úgy a termelékenységükben is. A szűrés eredményezi azt, hogy a megfelelő képességű munkaerő a megfelelő munkahelyre kerüljön. Ha a szűrés hatékonyan működik, akkor a gazdasági kibocsátás is növekedhet. Az elmélet szerint a szűrésnek azért az oktatás a fő terepe, mert azt feltételezik, hogy a jobb iskolai előmenetelhez szükséges képességek közel azonosak azokkal, melyek a munkavégző-képességet javítják.”⁷⁴⁵

A felsőoktatás a transzferálható tudáselemekkel szemben jellemzőbben szak-specifikus ismereteket közvetít, így maga is a kongruens foglalkoztatást preferálja. A pályakezdő diplomások többségére a korábbi évtizedek kongruens foglalkoztatási munkaattitűdje jellemző. Ezt tükrözi a domináns kongruens elhelyezkedési szándék, de ezt támasztja alá közvetetten az is, hogy „a pályakezdők a munkájukban nagymértékben tudják használni a tanulmányok során szerzett szakma-specifikus ismereteiket, továbbá, hogy a pályakezdő évek során növekszik a kongruensen foglalkoztatottak aránya. Közülük is a legkedvezőbb kongruencia-arány az egészségügyi területen végzetteknel mutatható ki.”⁷⁴⁶

Természetesen a munkaadókat is jellemzi a kongruens foglalkoztatási szándék. „Némely szakterületen a specifikus ismeretek hiánya kizárja az alkalmazást (pl. szaktanárok, szakorvosok, szakmérnökök esetében). A jellemző kongruens foglalkoztatási területeken szorosabb is az együttműködés a felsőoktatási intézmények és a munkaadók között.”⁷⁴⁷

Inkongruens elemek. Az utóbbi évtizedek oktatás-gazdaságtani elméletei, kutatásai között találhatunk olyan megközelítéseket, amelyek már nem feltétlen tartják a gazdaság normál állapotának a kongruens foglalkoztatást. Az új gazdaság kialakulására utalnak azok a szakmai írások, amelyek implicit vagy éppen explicit módon fogalmazzák meg az inkongruencia létét. A már említett szűrő-elmélet másik ága a bizonyítvány-hipotézis vagy allokációs oktatáselmélet, amely szerint az oktatás nem növeli a gazdasági kibocsátást, csupán jövedelem-elosztó szerepe van. Az iskolai végzettségek belépőjegyvet biztosítanak egyes foglalkozásokba: a magasabb iskolai végzettségűek a magasabb beosztású és magasabb bérrel járó, az alacsonyabb végzettségűek az alacsonyabb beosztású és bérezésű állásokba kerülnek.⁷⁴⁸ Jánossy Ferenc ugyanebben az évtizedben már explicit módon megfogalmazza a szakmastruktúra és a munkahelyi struktúra feszültségét. Elmélete szerint minden fejlődés leáll, ha ez a feszültség megszűnik.⁷⁴⁹ A '80-as évek végén implicit módon Vámos Dóra is megfogalmazza az inkongruenciát, amikor is egyik kutatásában a végzettségek és a munkakörök szoros kapcsolata mellett a nem tipikus kapcsolódásról is ír.⁷⁵⁰ Az évezredfordulót követően Mártonfi György szerint a munkavállalói és a munkaadói oldalon is nőtt az inkongruencia igénye, s a kongruencia már csak a munkakörök egy szűkebb csoportjára érvényes.⁷⁵¹

A diplomás keresletet vizsgáló álláshirdetés-elemzések közül néhány rávilágított arra, hogy a hirdetőik egy része nem nevezi meg a munkakörhöz szükséges végzettségi szintet és/vagy szakterületet. A munkaadók általában olyan diplomást szeretnének alkalmazni, aki rendelkezik az ún. transzverzális tudással, azaz munkatapasztalattal, idegennyelv-tudással, szociális-kommunikatív kompetenciákkal, s használja a számítógépet. A vállalati megkérdezések is megerősítik a transzverzális tudás jelentőségét és az inkongruens foglalkoztatást, amely a versenyszférában, azon belül is a nagyvállalatoknál

⁷⁴⁵ Varga Júlia: *Oktatás-gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 1998. 162. Idézi: Vincze, 2013. i. m. 53.

⁷⁴⁶ Vincze, 2013. i. m. 113.

⁷⁴⁷ Uo.

⁷⁴⁸ Varga, 1998. i. m.

⁷⁴⁹ Jánossy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975. 388.

⁷⁵⁰ Vámos Dóra: *A képzettség vására. Közgazdasági szempontok az oktatásszervezésben*. Közoktatási kutatások. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 131.

⁷⁵¹ Mártonfi György: *Szaktámak, foglalkozások és a gazdaság igényei a változó munkaerőpiacon*. *Educatio*, 2006/2. sz. 215-231.

mutatkozik jellemzőbbnek. A versenyszférában alkalmazott – a szakmai köztudatban konszenzusosan jól konvertálható tudással rendelkező – pedagógus diplomával rendelkezők jelentős arányát inkongruensen foglalkoztatják.

Az inkongruencia megjelenik a felsőoktatás olyan, képzései között is, mint amilyen az Európa tanulmányok, a szabadbölcsezet vagy akár a kommunikáció. Ezeknek a szakoknak a közös sajátossága, hogy sokféle szakterületen, foglalkozásban, munkakörben felhasználhatók.

Az inkongruencia irányába történő elmozdulás az oktatás-gazdaságtani elméletek, a munkaadói igények és a felsőoktatás képzései mellett megfigyelhető a diplomás munkavállalóknál is. A spekulatív tőke destabilizáló hatása, a 2000-es évtized végére kialakuló pénzügyi válság a termelő ágazatoknál nagymértékű elbocsátásokkal, a jelzáloghiteleseknél tömeges fizetésektelenné válással járt együtt. „Ilyen körülmények között a már korábban megindult törekvése a munkavállalók egy részének, hogy magasabb bérért megváljanak a diplomájuknak megfelelő munkakörüktől, vagy éppen eleve jobban fizető állást keressenek, csak erősödött azzal a tapasztalattal, hogy a legfontosabb mégiscsak az, hogy munkájuk legyen. A diplomájuk és a munkakörük megfeleltetésének szándéka, mely a kutatások szerint azért a tanulmányok befejezésekor legtöbb esetben igény volt, a teljes egzisztenciális elbizonytalanodás következtében lényegében másodlagossá vált. Sőt, egyre inkább azokat a szakokat kezdték a hallgatók előnyben részesíteni, melyek tanulmányi anyaga a több lábón állást segítette.”⁷⁵²

A kutatási adatok, nem egyértelműek abban a tekintetben, hogy „az inkongruens foglalkoztatás tendenciának tekinthető-e vagy sem. Egy dolog azonban valószínűsíthető. Az inkongruenciának az a megítélése, mely szerint a felsőoktatás feladata a kongruens foglalkoztatás elősegítése (ld. túlképzés-viták), a munkaerő-piaci gyakorlatot nézve meghaladottá vált. És ez mégiscsak felveti a kérdést. Lehet, hogy az inkongruencia már az Új Gazdaság normál állapota?”⁷⁵³

Összefoglaló

Napjainkban, miközben az új, megváltozott természetű, a korábbiakhoz képest jóval instabilabb, s egyúttal kiszámíthatatlanabb gazdaságban élünk, s a reál vagy valós gazdaság működését leíró közgazdaságtani, illetve oktatás-gazdaságtani elméletek nem vagy kevésbé működnek, Magyarországon még mindig domináns az a szemlélet, amely a felsőoktatást, s egyáltalán az oktatást egyoldalúan a gazdaság igényeihez szándékozik igazítani. Tanulmányunkban, döntően A felsőoktatás és a munkaerőpiac inkongruenciája című, az ELTE Eötvös Kiadóban 2013-ban megjelent könyvünkre támaszkodva, áttekintettük az új gazdaság, majd az általa meghatározott munkaerő-piaci kereslet néhány általános és hazai jellemzőjét. Ezt követően, áttekintve az oktatás-gazdaságtani elméleteket, a felsőoktatás képzés-szerkezetét vizsgáló kutatásokat, a szakértői és vállalati megkérdéseket, a pályakezdő diplomásokat vizsgáló kutatásokat, az oktatás-gazdaság, a felsőoktatás-munkaerőpiac és a diplomás egyén-munkaerőpiac kapcsolata szintjén elemeztük a kongruens és inkongruens foglalkoztatási elemeket.

Irodalom

Adler Judit: *A munkaerő-struktúra alakulása 2015-ig*. In Borbély Tibor Bors-Fülöp Edit (szerk): *Munkaerő-piaci kutatások*. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest, 2008. 27-51.

Almás Miklós: *Hová tűnt az a rengeteg pénz? Válságkönyv*. Athenaeum, Budapest, 2009. 207.

Almás Miklós: *Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredvégen*. T-Twins, Budapest, 1995. 213.

Galló Béla: *Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika, nemzeti mozgástér a globalizáció korában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 174.

⁷⁵² Vincze, 2013. i. m. 115.

⁷⁵³ Uo.

- Jánossy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975. 388.
- Kállay László–Kissné Kovács Eszter és mtsai: *A kis- és középvállalkozások helyzete 2005–2006. Éves jelentés*. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest, 2007.
- Kállay László–Kissné Kovács Eszter és mtsai: *A kis- és középvállalkozások helyzete 2008. Éves jelentés*. Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, Budapest, 2009.
- Kállay László–Kőhegyi Kálmán és mtsai: *A kis- és középvállalkozások helyzete 1998. Éves jelentés*. Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet, Budapest, 1998.
- Kállay László–Kőhegyi Kálmán és mtsai: *A kis- és középvállalkozások helyzete 2000. Éves jelentés*. Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet, Budapest, 2000.
- Korten, David C.: *Gyilkos vagy humánus a gazdaság?* Kairosz Kiadó, Budapest, 2009. 208.
- Mártonfi György: *Szakmák, foglalkozások és a gazdaság igényei a változó munkaerőpiacon*. Educatio, 2006/2. sz. 215-231.
- Meusburger, Peter: *Bildungsgeographie. Wissen und Ausbildung in der räumlichen Dimension*. Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg-Berlin, 1998. 569.
- Polónyi István–Tímár János: *A népesség, a gazdasági aktivitás és a nemzetközi migráció távlatai Magyarországon, 1950-2050*. Közgazdasági Szemle, 2002/11. sz. 960-971.
- Polónyi István–Tímár János: *Tudásgyár vagy papírgyár*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 165.
- Reich, Robert B.: *Szuperkapitalizmus. Az üzlet, a demokrácia és a mindennapi élet átalakulása*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 346.
- Révész András: *Munkaerő-struktúrák nemzetközi összehasonlítása és előrejelzése 2010-re*. In: Gállos János (szerk.): *Munkaerő-kereslet és kínálat 1995-2010*. I. kötet. Munkaügyi Minisztérium–Világbank Emberi Erőforrás Fejlesztési Program, Budapest, 1996. 239-326.
- Simonyi Ágnes: *Gazdasági szervezetek és a szakmai képzés*. Educatio, 1997/2. sz. 209-223.
- Stiglitz, Joseph E.: *A viharos kilencvenes évek. A világ eddigi legprosperálóbb tíz évének új története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 335.
- Stiglitz, Joseph E.: *Tőkepiaci liberalizáció, gazdasági növekedés és instabilitás*. In: Scheiring Gábor–Boda Zsolt (szerk.): *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődéstanulmányok szöveggyűjtemény*. Védegylet–ÚMK, Budapest, 2011. 544-561.
- Tímár János: *A munkaerőpiac változásai 1997 és 2002 között*. Közgazdasági Szemle, 1997/11. sz. 987-999.
- Tímár János: *Munkaerő-kereslet és kínálat 1995-2010*. In: Gállos János (szerk.): *Munkaerő-kereslet és kínálat 1995-2010*. I. kötet. Munkaügyi Minisztérium–Világbank Emberi Erőforrás Fejlesztési Program, Budapest, 1996. 9-70.
- Vámos Dóra: *A képzettség vására. Közgazdasági szempontok az oktatásszervezésben*. Közoktatási kutatások. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 131.
- Varga Júlia: *Oktatás-gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 1998. 162.
- Vincze Szilvia: *A felsőoktatás és a munkaerőpiac inkongruenciája*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 165.